

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРА ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ПРИЧОРНОМОР'Я

Барановський М.О., Барановська О.В.

Проаналізовані регіональні особливості розвитку аграрного сектора Причорномор'я на початку ХХІ ст., розкриті його галузево-структурні та територіальні трансформації, охарактеризовано залежність між розвитком аграрної сфери і сільських територій, окреслені шляхи подальшого розвитку сільського сектора регіону.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сільський сектор України, який включає аграрні та позааграрні види економічної діяльності, сільські території, сільський соціум, упродовж кінця ХХ і початку ХХІ ст. розвивається неоднозначно. Йому притаманні численні зрушення як галузевого, так і територіального характеру, які проявляються на всіх ієрархічних рівнях і мають чітко виражені регіональні особливості. Показовим у цьому відношенні є Причорномор'я, яке вирізняється своїми особливостями спеціалізації аграрного сектора, структури посівних площ, демографічних і розселенських параметрів. Вивчення трансформаційних змін у розвитку сільських територій Причорномор'я є важливою складовою частиною наукової проблеми, пов'язаної із обґрунтуванням нової аграрної політики країни та сучасної парадигми сільського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальна проблематика аграрного сектора, теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку сільських територій відображені у ґрунтовних дослідженнях П. Саблука, В. Юрчишина, О. Онищенко, О. Бородіної, І. Прокопи, А. Лісового, О. Павлова, О. Біггера. Водночас складність і багатоаспектність трансформаційних змін у розвитку сільського сектора окремих регіонів України, обумовлюють потребу у поглибленні наукових досліджень із даної проблематики.

Формулювання цілей статті. Головним завданням даного дослідження є аналіз трансформаційних змін у розвитку аграрного сектора та сільських територій адміністративних районів Причорномор'я, визначення ключових напрямків перспективного розвитку сільського сектора регіону.

Виклад основного матеріалу. Дослідження трансформаційних змін у розвитку сільського сектора Причорномор'я потребує ґрунтового аналізу принаймні двох його головних складових – сільської економіки та

сільських територій.

Пануюча у радянські часи практика фактичного ототожнення села та сільського господарства визначала домінуючий у сільських регіонах вид економічної діяльності. Ним був і фактично до сьогодні залишається аграрний сектор. У розвитку аграрної сфери Причорномор'я можна виокремити два періоди: 1991-2000 та 2001-2010 рр. Перший характеризується глибоким падінням виробництва сільськогосподарської продукції, руйнацією усталених форм і методів організації аграрного виробництва, зростанням архаїзації сільської економіки, зміною структури посівних площ тощо, другий – поступовим зростанням сільськогосподарського виробництва, його реформуванням на нових економічних засадах.

Свідченням падіння аграрного виробництва є зниження частки виробництва сільськогосподарської продукції 2000 р. проти показників 1990 р. Наприклад, в АР Крим таке скорочення становило 56,7%, в Одеській області – 42,1%, Херсонській – 46,7%, у Миколаївській – 59,0%. Значна частина сільських мешканців змушена була перейти до напівнатурального аграрного виробництва, наслідком чого стало зростання рівня архаїзації сільської економіки. Якщо у 1990 р. частка селянських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції регіонів Причорномор'я не перевищувала 22-23%, то у 2000 р. вона зросла до 50-57%. Науковці та управлінці по різному оцінюють феномен зростання частки селянських господарств, проте цілком зрозуміло, що це не є позитивним явищем, принаймні у тій формі їх функціонування, яка склалася в Україні.

З одного боку, селянські господарства фактично врятували сільські регіони від масового безробіття, поглинувши значну частину громадян, які втратили роботу після ліквідації колгоспів, забезпечили їх фізичне виживання, з іншого – це крок назад в економічних відносинах на селі, це примітивізація та архаїзації сільської економіки, яка не забезпечує навіть простого відтворення.

З-поміж галузей сільського господарства найсуттєвіше падіння виробництва спостерігалося у тваринництві. За 1990-2000 рр. поголів'я великої рогатої худоби у регіонах Причорномор'я скоротилося більш як удвічі. Суттєвих змін зазнала також структура посівних площ. Загальний тренд таких змін полягає у збільшенні питомої ваги зернових та особливо технічних культур. Посівні площі під останніми збільшилися від 2 разів в Одеській до 4 разів у Херсонській областях.

Другий етап розвитку аграрного сектора Причорномор'я характеризується загальним зростанням показників виробництва сільськогосподарської продукції, хоча воно не носить стабільного характеру, а тому періоди зростання (2008 р.) чергуються із періодами спаду (2003, 2007 рр.). Аналіз душевих показників обсягів реалізованої

сільськогосподарської продукції (послуг) на одну особу у розрізі адміністративних районів Причорномор'я свідчить про поступове зростання концентрації аграрного виробництва навколо великих міст і у приміських районах. Ці ж райони вирізняються і найвищою часткою виробництва сільськогосподарської продукції у складі своїх регіонів. Наприклад у Сімферопольському районі виробляється понад 25% сільськогосподарської продукції АР Крим, Білгород-Дністровському – близько 12%, Біляївському – 6,6% продукції Одеської області, Білозерському – 21,4% продукції Херсонської області, Очаківському – 11,9% сільськогосподарської продукції Миколаївського регіону.

Розвиток аграрного сектора Причорномор'я початку ХХІ ст. характеризується також зростанням концентрації сільськогосподарських угідь у крупних агрохолдингах. У підприємствах, які мають у своєму розпорядженні понад 5 тис. га землі, зосереджено 25% усіх сільськогосподарських угідь Криму, 13% Миколаївської області, 19,1% Одеської та 25,7% Херсонської областей. Поряд із цим простежується поступове зростання товарності окремих селянських господарств.

Негативні тенденції у розвитку аграрної сфери регіонів Причорномор'я суттєво вплинули на перебіг демографічних і соціальних процесів у сільській місцевості. За розрахунками автора [1], значна частина сільських районів Одеської, Миколаївської та Херсонської областей належать до категорії депресивних і вирізняються з-поміж них насамперед низькими параметрами господарсько-фінансового та соціального розвитку.

Практично в усіх районах Причорномор'я мало місце погіршення демографічних показників, зменшення загальної кількості та щільності сільського населення. Проте ці зміни проходили неоднаково, найбільш інтенсивно скорочувалося населення периферійних територій, тоді як у приміських районах, зокрема Сімферопольському, Бахчисарайському, Білозерському, Голопристанському, Цюрупинському кількість сільських мешканців збільшилася. Аналіз статистичних поверхонь показників щільності та частки сільського населення (рис. 1-2) свідчать про посилення поляризації у розміщенні та у розподілі сільського населення адміністративних районів Причорномор'я.

Депопуляція населення у сільських районах Причорномор'я є гальмом не лише зростання товарності, а й загального виробництва продукції в селянських господарствах. Погіршення вікової структури сільських мешканців уже позначається на зниженні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення. Наприклад поголів'я великої рогатої худоби у приватному секторі АР Крим зменшилося із 150,8 тис. у 2000 р. до 137,5 тис. голів у 2008 р., в Одеській області – з 226,9 тис. до 141,6 тис. голів. Зрозуміло, що існують й інші чинники цього явища, проте демографічна складова є дуже вагомим.

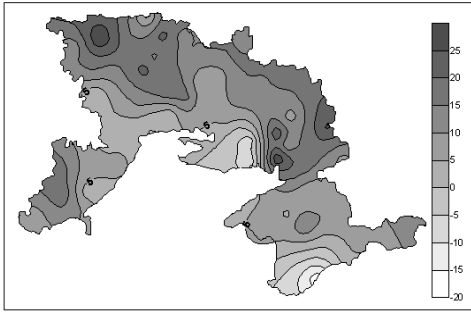

Рис. 1. Темпи скорочення щільності сільського населення упродовж 1989-2009 рр., %

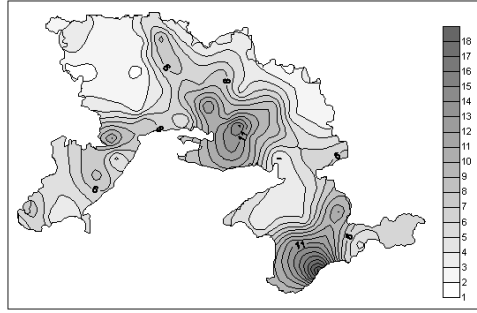

Рис. 2. Рівень концентрації сільського населення, (% населення району від регіонального показника)

Пошук шляхів стимулювання розвитку сільських територій не лише Причорномор'я, а й України загалом, є складним науково-прикладним завданням. Програмні завдання “Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.” виконуються далеко не повною мірою через брак фінансування. Зважаючи на ті процеси, які тепер відбуваються в аграрному секторі, розробка перспективних шляхів розвитку сільських територій має здійснюватися у розрізі окремих типів адміністративних районів. Вони не можуть бути абсолютно однаковими для приміських і віддалених периферійних районів. Структурні зміни в сільському господарстві, розвиток крупних агрохолдингів, зростаюча концентрація землі у їх розпорядженні, зрештою світова практика свідчать про те, що аграрний сектор уже не потребує такої кількості працюючих, як це було у попередні роки. Отже у сільських районах неминуче існуватиме надлишок трудових ресурсів, хоч як це і не виглядає парадоксально на тлі сільської депопуляції. Відтак пошук механізмів стимулювання сільських територій має лежати як у площині розробки оптимальних шляхів розвитку аграрного сектора, так і перегляду концепції сільського розвитку, в основі якої мають лежати багатофункціональність села, різноукладність сільської економіки та деаграризація сільської місцевості.

Одним із магістральних напрямків реформування сільської економіки є розвиток позааграрних видів діяльності – сільській зеленій туризм, народні промисли, галузі сфери послуг, мале підприємництво. У багатьох районах Причорномор'я такі види діяльності уже розвиваються.

Більш несприятливою є ситуація в північних, периферійних районах Одеської, Миколаївської та Херсонської областей. Віддаленість ринків збуту сільськогосподарської продукції, маргінальність земель є лімітуючими чинниками активізації аграрного виробництва поряд з обмеженими можливостями позааграрних видів діяльності. У цих регіонах важливо реанімувати розвиток тваринництва як найбільш працездатної галузі сільського господарства, створювати виробничі

кооперативи з метою залучення приватних селянських господарств до отримання та перерозподілу фінансових ресурсів, лєвова частка яких на сьогодні осїдає у переробників сїльськогосподарської продукції.

Переоцїнки потребуєть механїзми пїдтримки аграрного сектора. Існуюча практика державного протекцїонїзму крупнотоварних господарств фактично сприяє зростанню доходів їх засновників і нїяк не позначається на розвитку сїльських територїй. Державної пїдтримки потребуєть насамперед товарнї селянські та фермерські господарства.

Висновки та перспективи подальших дослїджень. Проведений аналіз розвитку головних пїдсистем сїльського сектора рєгїонів Причорномор'я дає пїдстави сформулювати такі висновки.

1. Сїльська економїка рєгїону упродовж 1990-2010 рр. розвивалася нерївномїрно. Ринковї механїзми господарювання, природнї та географїчні чинники обумовили змїну структури посївних площ, посилення поляризацїї аграрного виробництва. Воно все бїльше концентрується у примїських районах і навколо великих мїст.

2. Максимальна залежнїсть сїльських територїй вїд аграрного виробництва стала причиною не лише погїршення у них демографїчних і соціальних показників, а й зростання концентрацїї сїльського населення у районах із зручним географїчним положенням і вищою диференцїацїєю природно-ресурсного потенцїалу.

3. Розробку механїзмів стимулювання розвитку сїльських територїй Причорномор'я краще здїйснювати для окремих типів районів, якї характеризуються подїбними проблемами. Ключовими напрямками пїдтримки сїльських територїй є перехїд до багатофункцїональностї села, рїзноукладностї сїльської економїки та деаграризацїї сїльської мїсцевостї.

Лїтература

1. Барановський М.О. Науковї засади суспїльно-географїчного вивчення сїльських депресивних територїй України: [монографїя] / М.О. Барановський. – Нїжин: ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с.

Abstract

Baranovsky M.O., Baranovska O.V.

The Regional Peculiarities of the Transformation of the Agrarian Sector and the Rural Areas of the Black Sea Region

The regional peculiarities of the development of the agrarian sector of the Black sea region at the beginning of the 21 century are analyzed, its sectorial, structural and territorial transformations are divulged, the dependence between the development of the agrarian sphere and rural areas is characterized, the ways for solving the further development of the region's agrarian sector are described.